

El discurs identitari i polític en la correspondència dels jurats del regne de Mallorca en la segona meitat del segle XV

Antoni Mas i Forners
Universitat de les Illes Balears

La recent –i exemplar– obra de n'Agustín Rubio Vela (*El patriciat i la nació. Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*) ha tornat a demostrar les possibilitats que ofereix l'anàlisi de la documentació epistolar dels representants de les assemblees representatives de les ciutats i de les entitats polítiques baixmedievales per a l'estudi de múltiples aspectes i, particularment, del discurs identitari i polític del patriciat urbà que les governava i dirigia. La seva naturalesa argumentativa i discursiva¹ les fa especialment útils –i atractives– per a estudis d'aqueixes característiques, però obliga a plantejar-se fins a quin punt la ideologia i els posicionament d'aqueixes oligarquies urbanes coincidien amb els de la majoria de la població de les entitats polítiques, o de les mateixes ciutats.

En el cas del regne de Mallorca, i pel que respecta als segles XIV i XV, la correspondència dels jurats continguda a la sèrie documental *Lletres missives* de l'Arxiu del Regne de Mallorca només comprèn 6 volums, que abracen únicament –i encara amb buits– el període comprès entre 1454 i 1490.² Un cabal documental certament exigü, almanco en relació al volum de la correspondència que s'ha conservat dels jurats de València i dels consellers de Barcelona. Així i tot, la història política del Regne de Mallorca, marcada per la seva peculiaritat institucional (la divisió en diferents universitats, el fet que els jurats de la ciutat fossin també els de tot el regne, la manca de corts) pot servir per mesurar fins a quin grau els posicionaments –identitaris i polítics– de l'oligarquia urbana que dominava el regne coincidien amb els d'altres grups socials illencs. Amb aqueixa finalitat: a) en descriurem l'estructura institucional i administrativa; b) estudiarem la correspondència dels jurats del regne amb les altres universitat illenques; c.) analitzarem la correspondència amb el Principat de Catalunya; d) finalment, compararem el vocabulari i el discurs identitari i polític de la correspondència dels jurats amb el contingut en uns capítols de 1465 que pretenien reformar l'estructura institucional i administrativa del regne.

¹ Sobre l'estil, el llenguatge, les normes de redacció i l'autoria efectiva de les lletres –obra, en principi, dels escriptors de les assemblees, tot seguint les instruccions dels jurats o consellers– vegeu Baydal (2009, 2013 a i 2013 b), i Rubio (1985, 1998 i 2012).

² Conservades a l'Arxiu del Regne de Mallorca (d'ara endavant, ARM). Concretament: AH 679 (1454-1459), AH 680 (1469-1474), AH 681 (1478-1480), AH 682 (1481-1482), AH 683 (1483-1488) i AH 684 (1490-1495). Aqueix fons documental ha estat profusament usat per la historiografia mallorquina; com a exemple poden servir diferents estudis de la professora Maria Barceló –en especial, Barceló (2013) per la seva relació amb l'objecte d'aquest treball– i del professor Josep Juan (vegeu Juan 1996, citat en d'altres planes d'aquest mateix treball).

a. El “present Regne e les illes a aquell adjacents”: les peculiaritats institucionals i administratives del Regne de Mallorca

L’arquitectura jurídica i institucional del regne de Mallorca era certament complexa. Almanco nominalment, el regne estava constituït per les illes de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera i la seva capitalitat s’ubicava a la ciutat de Mallorca, on residia el governador de l’illa designat pel rei d’Aragó. Però, tot i que Menorca i Eivissa-Formentera fossen part *de iure* del Regne de Mallorca, el jurats i consells d’aqueixes illes –espesses vegades anomenades illes *adjacents* al regne–,³ es comportaven, a la pràctica, amb una independència gairebé total respecte de Mallorca. I això s’explica per l’estructura del Regne, dividit en tres universitats, cada una de les quals comptava amb els seus propis jurats i consell, que no tenien pràcticament cap institució en comú, tret, bàsicament, del govern conjunt per part del representant que hi nomenava el rei. Aquest, però, a Menorca i a Eivissa, delegava el gruix de les seves atribucions en els lloctinents o governadors de cada illa.⁴ En paraules d’en Roman Piña:

El Regne de Mallorca, lato sensu, el formaven el conjunt de les illes Balears [...]. Aquest regne, repetesc, lato sensu, sovint als segles medievals denominat en plural –“les Mallorques”– o incloent-hi per precisar millor els termes “les illes de Menorca o de Eivissa”, a les quals s’al·ludeix com “Ylles d’aquell”, es delimita fàcilment partint de l’existència d’unes institucions que estenien l’àmbit jurisdiccional sobre el conjunt interinsular; primer la governació o lloctinència del Regne, amb seu a l’illa major; més tard, arribada l’edat moderna, el virrei amb la Reial Audiència. Això no dificulta que stricto sensu el Regne de Mallorca se circumscriu als límits de l’illa que duu aquest nom, i, des d’aquesta perspectiva utilitzarem l’expressió “Regne de Mallorca e illes adjacents a aquell Regne.” Tal regne tindrà les seves institucions peculiars, que

³ Només per posar un exemple, procedent de la correspondència dels jurats a l’època estudiada, l’1 d’abril de 1459, els jurats de la Universitat i Regne de Mallorca feien referència “al present Regne [de Mallorca] e les illes a aquell adiacents” (ARM AH 679 f. 130).

⁴ N’Antonio Planas indica que “Hasta las reformas de Felipe V, el Reino de Mallorca constituía una unidad autónoma, incardinada en el seno de la Corona de Aragón y vinculada a la Monarquía Española por unos lazos que apenas trascendían de la mera unión personal. [...] Las normas dictadas por el monarca al finalizar el conflicto, se dirigieron a privar al Reino de su autonomía y su plenitud institucional. El Reino de Mallorca gozaba hasta el momento de una constitución política caracterizada por una forma liberal, pactista, de gobierno. El rey era el titular de una potestad suprema, pero sus poderes se hallaban limitados por las libertades de sus súbditos. El conjunto de los súbditos o regnicolas, divididos en brazos y estamentos, integraba una persona jurídica o *universitas*, el reino, con capacidad para relacionarse con el monarca. En definitiva, aunque el príncipe disponía de una *potestas regalis* muy amplia, en la organización política se distinguían dos esferas de poder, el Rey y el Reino –*Princeps* y *Respublica*– de forma que aspectos fundamentales del derecho público nacían del pacto entre ambas entidades. La concepción pactista tenía en Mallorca, un claro carácter jurídico y una base contractual, y se manifestaba en el juramento recíproco que tenía lugar en el inicio de cada reinado. Los regnicolas debían prestar juramento de fidelidad al nuevo monarca, el cual, como contrapartida, debía jurar la observancia de sus privilegios y franquizas, aunque desde el reinado de Felipe II lo hacía con una cláusula limitativa, *prout et quemadmodum eis hactenus usi sunt et in presentiarum in eorum et cuiuslibet eorum possessione existunt*. El reino gozaba de personalidad definida ante el monarca, era una *universitas* representada por un órgano peculiar, el Gran i General Consell, que en determinados aspectos hacía las veces de las Cortes de los otros reinos de la Corona. La *Universitas Regni Maioricarum* comprendía a su vez «otras dos subalternas, la de la Ciudad, y la de los pobladores de las villas, castillos y parroquias de la Parte Forana». Existía por tanto una entidad supramunicipal, la *Universitas Forensis*, dotada de personalidad jurídica y representada por unos órganos propios, los síndicos foráneos y el Consell del Sindicat. Como vestigio de la época en que toda la isla constituía un solo municipio, los jurados de la Ciudad eran simultáneamente la máxima magistratura ejecutiva y directiva del Reino, bajo la denominación de *Jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca*. (Planas 2004-2006, 410-411).

en l'àmbit insular acompliran les seves funcions, paral·leles a les altres establertes de manera anàloga a Menorca e Eivissa. Hi ha, per tant, tres països, amb el general o la universitat de cadascun, amb les seves pròpies institucions i els seus propis ordenaments jurídics que assegurin la condició nacional o de ciutadania, delimitada a l'estricta àmbit insular (Piña 2007, 71-72)

De més a més cal tenir en compte que, a la pràctica, a l'illa de Mallorca hi havia dues universitats, com a conseqüència de la creació, a 1315 i pel rei Sanç, del Sindicat de Fora, entitat representativa de la Part Forana; és a dir, de la ruralia de l'illa. El monarca hauria pres aqueixa decisió atenent a les súpriques dels seus habitants, que havien denunciat al monarca la recaptació de les ajudes veïnals era invertida exclusivament en benefici de la ciutat.⁵ L'existència del Sindicat, tanmateix, no alterà significativament l'estructura de l'assemblea o Consell General del Regne, on tots els jurats, encarregats de convocar l'assemblea, i d'executar-ne les decisions, continuaven essent ciutadans. També eren ciutadans, dividits en estaments, la majoria dels consellers.

La creació del Sindicat de Fora contribuï a la gestació –en paraules de n'Antonio Planas (1995, 50)– d'una consciència comuna a la Part Forana, plasmada onomàsticament en l'aparició d'un gentilici –forà–, aparegut per oposició a la ciutat –ciudadà– que es documenta ja a la primera meitat del segle XIV (“forensium”, “forensis”, “forenses...”; Planas 1995, 327-333). Els conflictes entre la ciutat i la part forana, motivats, segons els representats forans, pel fet que els jurats –tots ciutadans, com hem dit– governaven de manera corrupta i en benefici de la ciutat acabaren per desencadenar l'aixecament armat de 1391 i també la Revolta Forana posterior.⁶ El

⁵ Fins aleshores Mallorca constituïa, almanco de dret, un únic municipi, governat des de la ciutat, on tots els jurats eren ciutadans, com també ho eren la majoria de consellers. Els forans s'adreçaren en diferents ocasions al monarca sol·licitant la participació en la gestió de la fiscalitat i l'obtenció de representants en el govern municipal, mitjançant el nomenament d'un jurat i consellers forans. El que demanaven, en definitiva, era participar en el govern del regne. Però a 1315 el rei Sanç adoptà una solució que possiblement convenia més als seus interessos: convertir la part forana en una universitat a part, que fou l'origen del Sindicat de Fora, que havia de comptar amb deu síndics i un consell en el qual havien de participar totes les parròquies rurals. La ciutat, per la seva banda, havia de conformar una altra universitat, que comptava amb una assemblea pròpia –el consell de la ciutat– en la qual havien de tractar únicament els afers que concernissen al govern d'aquesta. Però la separació no era completa: a partir d'aleshores, els assumptes referents a la totalitat del regne s'haurien de tractar en el consell general –posteriorment anomenat Gran i General Consell–, en el qual s'havien d'integrar tant consellers de la ciutat com de la part forana (Planas 1995, 56-68, 189). La decisió reial debilitava considerablement el poder del govern municipal illenc. I, tal com suggerí en Pau Cateura (1998, 27-28), aqueixa devia ser precisament la intenció del monarca. Sens dubte, un regne mancat d'òrgans de representació comuns i debilitat per la creació del Sindicat de Fora era més fàcil de governar. Però aqueixa decisió de Sanç, a la llarga, amenaçà l'estabilitat del Regne. No obstant això, ni ell ni els seus successors feren anques enrerar, i no feren cas a diverses peticions, procedents tant de la ciutat com de la part forana, de reformar l'estructura de la juraria, de manera que els forans hi tenguessen representació i, com s'exposava a 1510, “tot fos un cos i una ànima” (Planas 1995, 82).

⁶ El primer que, en principi, semblava simplement un aixecament antisemita, com els que es produïen en aquelles dates arreu de la península Ibèrica, va derivar però en un alçament armat de la part forana, estudiat per Josep Francesc López i per Guillem Morro (2012). Entre d'altres peticions, els seus portaveus sol·licitaren la supressió dels impostos indirectes i profundes reformes institucionals que permetessen corregir el desequilibri institucional en benefici dels forans. La desfeta de l'alçament, i la imposició d'una dura multa provocà l'empitjorament de la situació de la part Forana i el descontentament dels seus habitants. Tot plegat –i som conscient que simplifiqués, segurament en excés– causà l'esclat de la revolta forana (1450-1454), destacable per la virulència i per la duríssima repressió de què fou objecte. Aquesta segona gran revolta, objecte de magnífics estudis per part de Josep Maria Quadrado i de Guillem Morro (1997, 1998, 2012), enfrontà la majoria de la població de les viles amb les classes dirigents de la Ciutat i amb una part dels pagesos benestants (“recatxats”). Tal com explica en Guillem Morro (1997, 51-58) els

sanguinari esclafament d'aquesta darrera, la intensíssima repressió i l'extraordinària magnitud econòmica de la multa imposada –150.000 lliures– i de la resta de pagaments a què fou condemnada la part forana debilità, gairebé arruïnà, l'economia dels municipis rurals i provocà la intensificació del procés de venda de terres de forans endeutats a l'aristocràcia ciutadana. L'anterior, i el record de la duresa de la repressió, probablement fou la causa que els forans no tornassen a encapçalar cap aixecament contra l'oligarquia ciutadana, tot i que no es pot oblidar que, prop de setanta anys més tard, la majoria dels habitants de la ruralia mallorquina se sumaren, i de manera ben activa, a la germania gestada a Ciutat.

Una altra particularitat institucional del regne de Mallorca, possiblement propiciada per aqueixa estructura institucional i aprofitada per la monarquia, era la inexistència de corts –no les crearen ni els monarques privatis, ni tampoc els reis d'Aragó–, cosa que dificultava la participació del regne a les corts generals de la Corona. El Gran i General Consell –indica n'Antonio Planas (2004-2006, 410-411)– podia assumir algunes de les seves funcions, però en aqueixa assemblea no hi estaven representades ni l'església, ni les universitats d'Eivissa i de Menorca. Després de la reincorporació del Regne de Mallorca a la Corona d'Aragó, la participació del Regne de Mallorca en les corts generals s'hauria produït mitjançant la participació dels mallorquins en la representació del Principat. Això, segons en Román Piña, s'hauria produït perquè “en ésser reincorporades les illes a la Corona aragonesa, tal incorporació no es féu, jurídicament, entenent les illes com a un cos autònom en el si de la Corona, sinó sota la fórmula de territori associat al Principat català.” Seria d'acord amb aqueixa fórmula d'integració que, segons aqueix autor, els mallorquins, els menorquins i els eivissencs foren cridats a corts catalanes i fins i tot arribaren tenir representació en la Diputació de Catalunya” (Piña 2007, 93)

Contràriament, n'Antonio Planas remarca el caràcter autònom del regne (“El reino de Mallorca constituyó siempre un reino separado de los otros reinos y tierras del rey de la Corona de Aragón”) i, a més, que els mallorquins no participaren a les corts privatives de Catalunya.⁷ Segons es desprèn de l'argumentació d'aqueix autor, la

motius de l'alçament o revolta forana i els objectius dels revoltats, en general, foren els mateixos que havien empès la primera revolta del 1391: posar fre a l'increment de la fiscalitat, aconseguir la redistribució de la càrrega fiscal entre la Ciutat i Part Forana, i acabar amb la corrupció administrativa del Regne de Mallorca, que s'havia agreujat encara més a causa de la lluita de bàndols que enfrontava l'oligarquia ciutadana. Però les demandes dels forans anaren més enllà, ja que proposaren que la Part Forana se separàs administrativament de la Ciutat i que, en cas que es perjudicàs de forma notòria els interessos del rei o que es contravinguessin els capítols que presentaren, es poguessin reunir en “via de concòrdia per exaltació de la dita corona reyal o morir totstemp en deffició de aquella e contradir ab tots sos affers a aquell o aquells tals destripadors e destruhidors de la cosa pública del dit senyor rey, ab armes o sense armes, sens crim e pena, per tant que lo present regne [de Mallorca] sia al dit senyor rey e senyor nostre conservat” (Morro 1997, 217-219). Eren proposicions inacceptables per a l'oligarquia ciutadana i també per al rei, que no podia legalitzar l'aixecament en armes dels forans, per molt que es dugués en nom dels interessos del monarca.

⁷ Segons en Planas, “Los representantes de los brazos del reino de Mallorca participaron en diversas ocasiones en las Cortes generales de la Corona de Aragón. Sin embargo, el reino –que integraba el conjunto del archipiélago balear– carecía de cortes propias. Las tres islas mayores contaban con unas asambleas representativas insulares, de las que estaba excluido el brazo eclesiástico. Por ello, en las reuniones de cortes generales de la Corona, no se pudieron reunir unas cortes del reino de Mallorca –el “Regnum Maioricarum et insularum eidem adiacentibus”– con las de Aragón, Cataluña y Valencia, sino que los escasos representantes mallorquines y menorquines actuaron como un apéndice de las cortes catalanas. Ello no significa que interviniesen, como se ha insistido en diversas ocasiones, en las cortes particulares del principado de Cataluña. Pero sí entrañó una relación problemática con las cortes catalanas, que dificultó la participación de los mallorquines en cortes generales de la Corona” (Planas 2001-2003, 763-764).

solució adoptada per establir la participació dels representants del regne a les corts generals de la Corona d'Aragó fou convocar-los com a part de la representació del Principat de Catalunya. El mallorquins de vegades hi assistiren, i d'altres feren cas omís de la convocatòria, però el fet és que sempre defensaren el caràcter “separat” del regne de Mallorca, com també que no l'afectaven ni obligaven els acords adoptats a la corts privatives de Catalunya, ni la legislació del Principat.⁸ Aqueixa participació sempre hauria anat acompanyada de la defensa del caràcter “separat” o “apartat” del regne, com també del seu ordenament i les seves franqueses.

b. Les relacions amb Eivissa i Menorca: “les ditas illas [...] se miren vuy e se stan com si fossen inimigues”

Com hem dit, la divisió del regne en quatre universitats propiciava que les d'Eivissa i Menorca es comportassen, a la pràctica, de manera gairebé independent de la de Mallorca; cosa que es fa avinent –per exemple– en la correspondència que mantenien amb d'altres ciutats⁹ o en el fet que s'adreçassen directament al rei a fi d'obtenir concessions que –ho veurem tot seguit– podien considerar-se com a contràries a les franqueses del Regne. Això provocà conflictes institucionals –alguns dels quals, de molta de volada– entre la universitat del Regne i les de les altres illes.

Vegem-ne un de rellevant: els jurats menorquins sol·licitaren –i obtengueren– el permís del rei per batre moneda i per limitar la jurisdicció del lloctinent general del Regne a Menorca, cosa que –argumentaven els mallorquins– contravenia les franqueses del Regne. Això provocà les protestes dels jurats de Mallorca, que el 25 gener de 1456 escrivien al monarca demanant-li que “li plàcie tornar les dites coses a loch e al primer stament e servir e fer servir les dites franqueses e privilegis les quals vostra senyoria nos ha promeses e jurades servir.” És interessant treure a col·lació els motius que varen exposar per sol·licitar que es revocassen aqueixes concessions. D'una banda, argumentaven que:

Vostra sacra maiestat a atorgat als jurats de la illa de Manorque que pusquen batre e fer en aquella illa certa nova moneda manuda de coure, la qual concessió, senyor, parlant tots temps ab humil subjecció de vostra sacra maiestat, és contra les franqueses e privilegis d'aquest vostre regne per les quals és statuït e prohibit que en aquest vostre regne ne en les illes de Manorque e de Eiviça a aquell adjacents no·s pusque fer ne córrer alguna altra moneda sinó reyals d'or e d'argent e menuts de la ligna e forma en les dites franqueses e privilegis contenguda, la qual se ha de batre en aquesta vostra ciutat e no en altre loch per observació de les quals franqueses e privilegis.

Els jurats recordaven que el rei havia revocat la concessió (“vostra sacra magestat a supplicació dels olim síndichs e ambaxadors de aquesta ciutat revocà la dita concessió inhibint que la dita moneda no·s batés en la dita illa”) i que havien presentat la resolució reial que la contenia als governants de Menorca, però sense èxit: “eren presentades e

⁸ Així, a 1366, el Gran i General Consell s'oposà a la concessió d'un subsidi, que s'havia concedit a les corts de Catalunya amb la condició que el regne de Mallorca en pagàs una part. I ho va fer recalcant que “les dites corts no poguessen obligar en res lo regne de Mallorques, ne en manera alcuna subjugar” i que “lo regne de Mallorques és regne separat de tots los altres regnes e terres del senyor rey”. Finalment, el Gran i General Consell acordà contribuir al subsidi demanat pel rei, però a canvi del reconeixement explícit que el regne de Mallorca seria convocat únicament a les corts generals (“semblants corts generals de tots sos regnes dessà mar e de Mallorques”) i no a les privatives de Catalunya, com també que el regne només quedaria vinculat per les disposicions que fossen acordades quan els seus representants hi fossen presents i, a més, hi atorgassen el seu consentiment (Planas 2001-2003, 767).

⁹ La correspondència entre els jurats de Menorca i els consellers de Barcelona ha estat estudiada per en Ramon Rosselló.

intimidades als governador e jurats de la dita illa de Manorca e aquelles no han volgut obeyr, ans, fahent pocha menció de aquellas, han fet e continuat lo batiment de la dita moneda.”

Quant a la limitació de la limitació del lloctinent general, els jurats exposaven que:

Vostra maiestat los ha atorgat que lo vostro loctinent general e governador d'aquest vostre regne no hage res a veure sobre les causes e qüestions ne sobre los officials de la dita illa de Manorque, la qual cosa, senyor molt excel·lent, és contra privilegis e ordinacions del dit Regne tots temps observades [...] e d'açò, senyor, si axí pessave se seguiria molts inconvenients atesa la poqua justícia se fa en aquella illa e axímateix sia molt perjudiciable als ciutedans e habitants de aquesta illa e altres foresters de la dita illa de Manorque.¹⁰

Com hem vist, no és tan sols que la universitat menorquina fos pràcticament independent de la de Mallorca, sinó que els jurats i el consell menorquins tractaren d'accentuar encara més aqueixa independència *de facto* mitjançant la consecució del dret a batre moneda i limitant el poder jurisdiccional del lloctinent general del Regne. Tanmateix, no pot venir de nou que ho fessen: n'hi ha prou a parar esment que, en el document en què es queixaven de les concessions reials als menorquins, els mateixos jurats de Mallorca consideraven que els mallorquins eren “foresters” a Menorca i diferenciaven el Regne de Mallorca de les altres illes, que consideraven, simplement, adjacents al regne (“en aquest vostre regne ne en les illes de Manorque e de Eivissa a aquell adjacents”).

Un altre exemple el trobem el dia 23 de gener de 1484, en què els jurats del regne de Mallorca escrivien al governador de l'illa de Menorca exposant que, atesa la carestia de cereals que hi havia a la ciutat de Mallorca, enviaven un síndic del regne a Menorca per adquirir-ne:

La molta necessitat ocurrent a aquest regne nos ha forsats ya només scriure sinó tremetre home perquè en totes maneres siam socorreguts de aquella major quantitat de formens que porà almenys de ·V M· quarteres, com altrament som apellats de incórrer grandíssim perill, lo que creheem no saportareu, per tant avem elegit en síndich e missatger de aquest Regne lo honorable n'Oliver de Térmens ciutedà de la present ciutat.

El mateix dia, els jurats de la ciutat i el regne escriviren als jurats de la vila de Ciutadella en termes molt semblants. Concretament, els deien que els havien remès moltes de cartes demanant-los que els ajudassen a obtenir forment (“a bé que moltes lletres vos haiam scrites que·ns volguessen socórrer a tanta necessitat que a present és en la present ciutat”) i que, com la situació ja no es podia suportar, enviaven a Menorca com a “síndich e missatger de aquest Regne lo honorable n'Oliver de Térmens per anar aquí per aver tota aquella quantitat de formens que porà, que almenys sia de sinch mília quarteres.”

El fet és remarcable ferm: els jurats mallorquins enviaven un síndic, en representació del seu regne, a Menorca, de la mateixa manera que n'enviaven a Catalunya o la cort reial. Els jurats del regne demanaven als de Ciutadella que intercedissen perquè en Térmens pogués aconseguir el forment, de la mateixa manera que ho farien els jurats mallorquins si fossin ciutadellencs que ho demanaven (“pregant-vos molt li vullau donar tota directió y endressa, com de vosaltres speram y en semblant cars nós fariem per aqueixa vila per lo amor o intercessió vostra”).¹¹ La feta és més que

¹⁰ ARM AH 679 f. 37v.

¹¹ ARM AH 683 f. 5v-6.

significativa: després d’haver enviat moltes de lletres al jurats de Ciutadella –pel que sembla, sense haver obtingut una resposta satisfactòria–, els jurats de la ciutat i el Regne de Mallorca acabaren per enviar un síndic d’“aquest Regne” –del de Mallorca– a Menorca per adquirir forment. Els jurats del regne, com que no podien obligar els menorquins a proporcionar-los-en, hagueren de pregar als jurats de Ciutadella que ajudassen el síndic mallorquí en la seva missió. En definitiva, els jurats mallorquins actuaven com si Menorca no formàs part del regne de Mallorca.

Aqueixa virtual independència de les tres universitats determinava que les demandes de solidaritat de cada una –sobretot en el proveïment de cereals– o d’ajuda en cas de perill poguessen ésser ignorades, o desateses en gran part. I si s’atenien, sembla que era més perquè totes tres feien part dels dominis d’un mateix rei que no pels lligams que es poguessen derivar del fet de constituir, almanco de dret, un mateix regne. El gener de 1472 els jurats d’Eivissa escrivien als de Mallorca “demanant-vos socós, favor e ajuda en nostres necessitats”; més concretament, que permetessen que un representant d’aquella illa pogués adquirir a Mallorca 2.000 quarteres de blat. I per fer-ho, apel·laven als lligams que existien entre la filla –Eivissa– i la mare –la ciutat de Mallorca–, com també “a la maternal amor” d’aquesta, a la qual es referien com a “vostra insigna ciutat, mare de aquesta ylla [Eivissa] e cap de tot lo regne de Mallorques.” Per tant, quan interessava, com en el cas de les relacions entre el regne de Mallorca i el Principat de Catalunya, s’invocaven els lligams de parentiu (de fraternitat o de filiació) i, en aquest cas, l’existència del Regne de Mallorca:

Al present aquesta ylla stà posada en molta e extrema necessitat de forments e tanta que maior dir no·s poria ço que no sens molta congoxa e greu dolor vos scrivim on nosaltres, atesa la concurrència del present temps ple de tempestats e de guerres a totes parts la nova que·s diu de genovesos qui fan ·LX· galeres de les quals ne han meses ja ·XV· en mar no sap hom per hon ni hon, no volents e desigans provehir a la dita extrema necessitat e conservar la illa de tot sinistre, com siam certs aqueixa vostra ciutat per gràcia de nostre sanyor ésser copiosament habundada de forments axí stranyes com de la terra, hauem deliberat recórrer a vostres magnificències e a vostra insigna ciutat mare de aquesta ylla e cap de tot lo regne de Mallorques conffians que vostres magnificències e la dita nostra mare en aquesta necessitat no·ns defallirà, ans subvendrà ab tota humanitat a sa filla e no la lejarà del tot pern (?), tant per la maternal amor, com encara per honor del molt alt senyor rey e de la sua real corona a la qual aquestes coses se guarden.¹²

Sembla que ni el llenguatge dels jurats eivissencs, ni les evocacions a la mare mallorquina, varen commoure gens els jurats de Mallorca, que varen respondre als jurats d’Eivissa retreient-los la seva actitud quan “aquest regne” –els jurats tornaven a diferenciar el regne de Mallorca de les altres illes– els havia demanat ajuda per “socórrer aquest present Regne”:

E jatsia nosaltres no volem attendre a vostra consuetut, la qual per dos o tres voltes stant nosaltres en aquest regne en gran stret e penúria de forment e en molt maior per ventura nosaltres a presents no som constituïts acorregut per los precessors nostres jurats a vostres reverències no volgués scoltar a algú qui a vosaltres perlàs de socórrer aquest present Regne, pensam segons caritat e orde de rahó no deuem retre mal per mal e encara attenent lo interésser del molt alt senyor rey tal qual summament guardam e attemem, havem deliberat a present

¹² ARM AH 680 f. 90v.

socórrer a vosaltres altrament que per vosaltres siam stats socorreguts e açò de quantitat de sis-centes quarteres.

Els jurats mallorquins –afirmaven– no volien tornar “mal per mal” i resolgueren ajudar els eivissencs –això sí, amb una quantia de cereals molt menor a la que havien sol·licitat–, però en la seva resposta no hi ha cap referència als vincles maternofilials que exhibiren els eivissencs, sinó únicament a “lo interésser del molt alt senyor rey.”¹³ El document anterior permet tornar a comprovar com, *de facto*, el regne se circumscriu a l'illa de Mallorca –cosa que es feia evident, fins i tot, en el vocabulari– i que les tres universitats illenques es comportaven de manera independent de les altres.

Tanmateix, això no lleva que els jurats de la ciutat i el regne poguessen reivindicar que les tres universitats conformaven un sol regne. Així ho feren en una lletra al rei del 5 de febrer de 1481, en un conflicte relatiu a la jurisdicció sobre els habitants de Menorca. Els jurats mallorquins escrivien al rei exposant que:

Segonament, senyor molt excel·lent, concorre vuy un altre spècia de molt gran factura e incomodat entre vostres vassalls de aquesta illa e de la illa de Manorcha les quals esemps ab Yviça fan e constituexen aquest regne vivints totes ab unas mateixas libertats e privilegis, ço és, senyor, que per alguns pretenent haver crèdits sobre hòmens de Manorcha per aconsaguir solució de aquells ab exquisides maneres, salva tots temps deguda reverència de vostre Real Excel·lència, haurian obtinguda provisió de represàlies que los manorquins en virtut de la qual han instat ésser procehit a capció de tots aquells manorquins qui en aquesta ciutat e illa sa són trobats, ço qui ha portada e causada no sols tanta admiració a tots los poblats en ditas illas més encara tanta alteració que quasi les ditas illas, qui com dit és són totes hun regne e les libertats de las hunas són comunes a totes, se miren vuy e se stan com si fossen inimigues, cessant tot lo comerix qui entre ellas necessàriament se acostumava, ço qui és cossa impossible de poder viure aquestas illas ab tal pràctica e manera que car seria totalment destruir una e altre com sens mutu comerix no s'pusquen bonament mantenir, ans per expressas ordinacions reals una és tinguda [a] ajudar mantenir e subvenir l'altre he, havents nosaltres més que certa sperança que V. Ex.ma. Sra. volrà més attendre a la conservació de ditas illas més que a tot altre particular interésser al qual per altres deguts medis pot ésser administrada la justícia.¹⁴

Com hem pogut llegir, els jurats mallorquins argumentaren que les tres illes constituïen un sol regne (“vostres vassalls de aquesta illa e de la illa de Manorcha les quals emsemp ab Yviça fan e constituexen aquest regne”) i, cosa que no s'avenia amb la realitat, que vivien “totes ab unas mateixas libertats e privilegis.”¹⁵ Tanmateix, el

¹³ ARM AH 680 f. 91v-92.

¹⁴ ARM AH 682 f. 13.

¹⁵ Tal com reporta en Josep Juan (1996, 37-40), durant l'edat moderna les autoritats mallorquines hagueren de recordar espesses vegades a les autoritats d'Eivissa i de Menorca que formaven part del Regne de Mallorca. Però de vegades eren els mateixos jurats mallorquins que actuaven com si les altres illes no fossen part del Regne i que, fins i tot, arribaren a argumentar, de manera certament coherent, que no en formaven part. En Josep Juan, que donà a conèixer el document, indica que “a fines del siglo XVII, en una sesión del Gran i General Consell, celebrada el 26 de marzo de 1696 se llegó a la tajante afirmación de que «las islas de Iviza y Menorca és equivocació afectuada reputar-las per part del Regne de Mallorca. Perquè és cert que el dit regne únicament consisteix en la illa de Mallorca, y se representa en la Senyoria dels Magnífichs Jurats y Consell de la Universitat, Ciutat y Regne de Mallorca, no concurrint en esta Junta persona alguna per fer les Islas de Menorca e Iviza, no unint-se may les tres per fer un sol cos ni formar una Generalitat, antes bé tenen cade una la sua Universitat separada, dient-se la de Mallorca Universitat del Regne y las altres dos, Universitat de Menorca o de Yviça. Tenen axí matex las ditas tres

mateix text deixa clar i llampant que els veritables interessos dels jurats mallorquins no eren reclamar-ne la unió institucional, sinó evitar el col·lapse comercial que podia provocar l'enfrontament entre els menorquins i els mallorquins –les dues illes “se miren vuy e se stan com si fossen inimigues”, afirmaven–, per mor de l'autorització que havien obtingut els creditors de Mallorca de poder capturar els seus deutors de Menorca (“cessant tot lo comerix [...] seria totalment destruir una e altre com sens mutu comerix no s'psequen bonament mantenir”).

c. Les relacions entre Catalunya i Mallorca: “visceral amor” i “odi capital”

La creació del regne de Mallorca, per part d'en Jaume I, va suposar l'aparició d'una nova entitat política, que es va anar dotant, de manera progressiva, del seu propi aparell institucional i juridicolegislatiu, defensat i reivindicat per l'assemblea representativa del regne (els jurats i el Gran i General Consell) durant tota la seva història. Tot plegat explica que, ben aviat, el regne de Mallorca es convertís en l'àmbit de pertinença primari dels seus habitants, com ho evidencia l'aparició primerenca del gentilici mallorquí a fi d'anomenar els illencs. Però aqueix no era l'únic gentilici amb què eren coneguts i s'autoanomenaven els mallorquins. El fet que la gran majoria de la població que s'assentà a Mallorca en el període comprès entre la conquesta de 1229 i la pesta negra de 1348 procedís de Catalunya va propiciar que els cristians mallorquins també s'anomenassen, ells mateixos, com a catalans, i que fossen coneguts fora de l'illa amb totes dues denominacions: mallorquins i catalans. De més a més, els cristians del regne també s'anomenaven a ells mateixos catalans en un context i amb una finalitat molt diferents: a fi d'oposar-se onomàsticament als esclaus, als musulmans, als jueus – convertits en la seva totalitat al cristianisme a 1435– i als conversos (Mas 2005).

Tanmateix, aqueixa catalanitat dels mallorquins era lingüística, de nissaga, de “nació” –en el sentit medieval del terme–, però no administrativa ni juridicopolítica: la “pàtria” dels jurats era Mallorca.¹⁶ Els intents de confondre aqueixes dues catalanitats, tot vinculant institucionalment el Regne amb el Principat,¹⁷ no aidaven gaire a la

Islas las suas pròpies lleys y finalmente tenen sos privilegis diversos, y encare de la de Yviça se pot argüir major diversitat, axí per tenir diferent moneda, com per estar subiecte en lo espiritual a Bisbat de fore Regne». Ésta es una muestra irrefutable de la consideración por parte del Gran i General Consell de Mallorca, a fines del Seiscientos, de las islas de Menorca e Ibiza como islas adyacentes al Reino de Mallorca pero no como parte integrante del Reino. [...] Externamente el Reino de Mallorca abarcaba todo el archipiélago balear, pero internamente los gobernantes de cada una de las islas no tuvieron clara consciencia de este hecho y ello originó un sinfín de problemas” (Juan 1996, 41-42).

¹⁶ Aqueixa identificació amb la pàtria mallorquina es fa avinent en la correspondència remesa pels jurats del regne a diversos destinataris: a 1459, en una lletra que escrigueren al cardenal Antoni Cerdà, nascut a la vila mallorquina de Santa Margalida, li suplicaren que perdonàs els “treballs” que li havien donat per intercedir “en les provisions e indulgències de nostre Sant Pare obtingudes sobre la fundació del spital de aquesta ciutat e la unió dels altres spitals” [...] “confiants de la benignitat vostra e de la amor que la vostra senyoria porta a la vostra pàtria” (ARM AH 679 f. 135-135v). A 1473 s'adreçaven als ambaixadors del regne demanant-los que “per lo deute teniu naturalment per vostre domicili a la pàtria” s'esforçassen per aconseguir forment per a Mallorca (ARM AH 680 f. 172). A 1480 els jurats es referien a “Ramon Llull, compatriota nostra” i consideraven que “del mestre Ramon Llull lo art o sciència del qual és millor cosa e condecet se llege assí en aquesta pàtria sua” (ARM AH 681 f. 21v-23v). Així mateix, cal deixar constància que la correspondència dels jurats participa en la recuperació –circumscribida als ambients cultistes– del corònim “Balears” però, en el casos que hem documentat, només en documents escrits en llatí. Així, a 1456, els jurats sol·licitaren la intervenció del Cardenal Cerdà “in hac vostra Baleari insula cuius originem trahistis” (ARM AH 679 f. 51) i a 1479, en una lletra adreçada al bisbe de Barcelona, feien referència a la “universitatis tocius presentis regni Balearis” (ARM AH 681 f. 68). Sobre la cronologia i característiques de la difusió d'aqueix vocabulari d'arrels clàssiques (el terme pàtria, el corònim Balears...) vegeu Ensenyat i la nota 25 d'aquest mateix treball.

¹⁷ Vegeu l'apartat a, en allò que fa referència a la participació dels mallorquins a les corts.

fluïdesa de les relacions institucionals entre Mallorca i Catalunya, en les quals sovintejaren les tensions, motivades per assumptes diversos, des de qüestions polítiques de molta de volada –la guerra civil de Catalunya– fins a afers gairebé quotidians, com el proveïment de cereals o l’aportació a les campanyes dels diferents monarques del casal d’Aragó. En aquests darrers assumptes cada entitat política mirava per ella i, si l’havia de menester, apel·lava a la solidaritat de les altres; i, si no la rebia, els seus governants protestaven amargament. Només com a exemple, a 1459, els jurats es queixaven, en temps de carestia de cereals, de la “ten poqua humanitat los de Barchinona se han envers nosaltres en no voler-nos socórrer en nostres necessitats.”¹⁸

Però, com hem vist, els conflictes, i les peticions de solidaritat desateses, no afectaven només les relacions del regne de Mallorca amb el Principat de Catalunya, sinó també les de la universitat de Mallorca amb les de les altres illes i, sobretot, amb la part forana mallorquina. I, ben igual que en les relacions entre Mallorca i les altres illes, els vincles entre Catalunya, Barcelona i Mallorca –d’amistat i de fraternitat, però també de filiació i d’origen–, només s’exhibien quan hi havia interessos comuns (no cal pensar, tanmateix, que fossen poques vegades) entre els regnes de Mallorca i de València i el Principat de Catalunya o –valga la redundància– en funció del propi interès de qui les exposava.¹⁹

L’octubre de 1472, poc dies després de la capitulació de Barcelona, els consellers de Barcelona escrivien als jurats de Mallorca comunicant-los la fi de la guerra i manifestant la voluntat de restablir “la fraternitat antiga”, apel·lant per això a la “inseparabla unió” entre Mallorca i Catalunya, fent servir per això un llenguatge més que eloqüent:

Molts honorables e molts savis senyors certs som que per aquell visceral amor e antiquíssima fraternitat que, ultra la inseparabla unió que entre aqueix Regne e aquest Principat es porta aqueixa ciutat vers aquesta, totes les consolacions nostres vos són més que pròpies [...] E dona gran augment a nostra felicitat lo conseguit repòs del gran entrenyor que continuadament nostros ànimos vexava. Considerants que aquell cors, lo qual és fet per unió perpètua e inseparable de aqueix Regne e aquest [Principat], fos monstruat e dimembrat, plàcia a les savieses postres congratular-ne ab nosaltres e dar-ne rahors, glòria e honor a nostre senyor Déu, lo qual vers los tots (?) ha usat de tanta misericòrdia restituint-nos a la fraternitat antiga de la qual fem certes les providències vostres que en quant tocha aquesta ciutat e nosaltres si la guerra la havia algun tant impedita no era pas en res extinta, cosa la qual manifestament serà mostrada en totes coses que fer pusque aquesta ciutat succehins en pler e endressa d’aqueixa.²⁰

Però, com hem vist, no era només des de Catalunya que es feia referència a aquests lligams. El 6 de gener de 1474 els consellers barcelonins varen escriure als de Mallorca exposant-los que Barcelona es trobava “en tanta penúria e mancament de forments e perill de destorb [...] si donchs per aquest Regne [de Mallorca] no era atorgada alguna porció d’aquells pochs forments que tenim ací [a Mallorca].” El 14 de gener els jurats mallorquins els varen respondre ressaltant l’amistat i fraternitat entre Barcelona i Mallorca (“aquella innata amicítia e mútua fraternitat d’aqueixa ciutat [Barcelona] ab aquest regne [de Mallorca]”) i exposant-los la manca de cereals que hi havia a l’illa

¹⁸ ARM AH 679 f. 130.

¹⁹ Tal com ha ressaltat en Vicent Baydal (2009, 2013 a i 2013 b) les referències a l’amistat, la fraternitat, a la unió, o a substantius consemblants, són un recurs literari característic del llenguatge epistolar de les assemblees urbanes de Barcelona, Mallorca i València.

²⁰ ARM AH 680 f. 120v-121.

(segons els jurats, “molts dels pagesos viuen de mera carn e guarroffes en molt spant e orror de la societat humana”), per la qual cosa demanaven als jurats de Barcelona que tenguessen “aquest regne per scusat si no ha poscut suplir en complir tota vostra petició, car certament ho haguera [fet] si la possibilitat hi fos”²¹.

Cinc anys després, el febrer de 1479, els jurats de Mallorca responien a una missiva dels consellers de Barcelona, en què aquests demanaven als mallorquins informació sobre l’acord que havien d’adoptar sobre els creditors censalistes de Catalunya (“la deliberació fahedora sobre lo ffet dels creedors censalistes residens en aqueixa vostra ciutat e Principat de Catalunya”). Els jurats afirmaren que havien tractat aqueixa qüestió en la darrera sessió del Gran i General Consell, atenent a la bona amistat, veïnatge i fraternitat que, des d’antic, hi havia entre el Regne de Mallorca i el Principat de Catalunya: “per lo desig que tenim en lo bé avenir e concòrdia del dit negoci e per lo zel que hauem a la conservació de la bona amicia, vicinitat e ffraternitat que ab antiquo és stada entre aqueix Principat e aquest regne, ffem d’açò paraula en lo Gran e General Consell de aquest dit regne ultimadament celebrat.”²² Tanmateix –i això, a parer meu, resulta més que eloqüent– pareix que els vincles de naturalesa històrica i etnocultural –l’origen català dels mallorquins– només s’invocaren esporàdicament, en situacions crítiques, en les quals es duia endarrer d’aconseguir la solidaritat –o l’acció comuna– amb els consellers barcelonins.

Vegem-ne dos exemples, tot i que de la primera meitat de la centúria: a darreries d’octubre de 1403 els jurats del Regne de Mallorca escrivien al consellers de Barcelona per informar-los sobre la catàstrofe que havia suposat la inundació causada pel “diluvi de aygües” i el desbordament de la Riera, que hauria causat la mort de més mil persones i la destrucció de més de mil cinc-centes cases. Els jurats apel·laven a l’“amistat e fraternitat” que unia Mallorca i Barcelona, i els demanaven ajuda. I no qualsevol, sinó una ajuda d’una naturalesa semblant a les accions que els avantpassats dels barcelonins havien duit a terme en la conquesta de Mayurqa de l’any 1229:

Hajam necessària vostra bona ajuda e endreca, axí con los gloriosos predecessors en la adquisició del regne feta de mans de infels benauhiradament trebellaren e endreçaran. Per tant, afectuosament pregam vostre cara amistat e fraternitat que, havent compassió e participació de nostre dolor e damnatge, vos placia, ab aquellas sàvias e bones maneres e formas que apparran e seran vistes expedients e necessàries, subvenir e ajudar, en tal cars inoppinat, que aquest regne desolat del tot no deperescha, axí com és aparellat si, per la misericòrdia de Nostre Senyor Déu, ab bona provisió del senyor rey, migençant vostre bona endreca, prestament no hi és ajudat (Ferrer, 91-93).

Les referències al paper que jugaren els avantpassats catalans en la conquesta de Mayurqa tornaren a ser tretes a rotlo a 1435, en una missiva relativa a la situació generada per la captura de n’Alfons el Magnànim a la batalla de Ponça, i en la qual els jurats de Mallorca demanaren un ajornament del pagament dels censals deguts als creditors de Catalunya. I tant per referir-se a la captura del rei com a la petició d’ajornament, apel·laren a l’origen català –del Principat de Catalunya– dels mallorquins. Concretament, els jurats de Mallorca es referien a la captura del rei afirmant que era “ço que los predeçesors e honorables antichs de Catalunya may han vist, sostengut, portat ne jaquir encórrer.” Per justificar la petició d’ajornament, a més d’exposar la difícil situació econòmica que es vivia a l’illa, apel·laren al fet que els mallorquins tenien les seves rels del Principat; és a dir, la seva procedència catalana

²¹ ARM AH 680 f.183v-184.

²² ARM AH 681 f. 55v-56.

(“les rael de vostres precessós e Principat de Catalunya havem tretes”). I, com en la missiva anterior, feren referència a la conquesta de 1229; concretament a l’esforç i la sang que hi vessaren els avantpassats comuns. Això, tot remarcant que l’illa havia estat conquerida “ab tant suor e insudació ab infinit escampament de sanch per vostres predecessors e nostros.” Concretament, els jurats mallorquins varen escriure als consellers de Barcelona que:

E per ço, honorables senyors, com al cas e scàndol no deu passar ne ésser dilatat de una gran venjança o reparació, si donchs vosaltros e nosaltros, e principalment tot lo regne de Aragó per lo món és perdut, iniuriat e de senyor privat, no romania dit e diffamat, vençut per comuna aplegadissa, tirannament vivint, ço que los predeçors e honorables antichs de Catalunya may han vist, sostengut, portat ne jaquir encórrer. Per ço nosaltros, com a jurats e conçellers de aquest regne de Mallorques, volent atendre en lo bé avenir e custòdia de aquell, per tant que lo dit regne conservat e dels enemichs defençat, al dit senyor rey sia guardat a nosaltros e vosaltros, qui gran part de vostres béns per lo sensal que rebets e per nostres persones e béns qui en aquest regne són poblats, e les rael de vostres precessós e Principat de Catalunya havem tretes, afectuosament vos pregam, axí carament e extrema, com dir ne scriure se puscha, que per guàrdia de aquest regne, qui ab tanta suor e insudació, ab infinit scampament de sanch, per vostres predecessors e nostros és stat conquest, oppremut de gran de gran paupertat e indigència, qui sens algun diner comú ne privat, dies ha volgut a viure per suplir a la concòrdia de les reduccions e capítols aquelles per nosaltros promeses e pactades.” (Madurell 1963, 108).

I, ben significativament, va ser en aqueix context bèl·lic que es convocà, també a 1435, el Gran i General atinent al “gran preparatori qui·s fa en Gènova en armar ·XV· naus e quatre galeres contra lo dit senyor Rey e nostra nació catalana.”²³ Si els mallorquins afirmaven que tenien les arrels al Principat de Catalunya, no pot venir de nou que des d’allà es referissen als illencs com a “fills del Principat.” A 1469 els diputats de la Generalitat, amb motiu de la guerra civil de Catalunya, adreçaren un lletra a les institucions del Regne de Mallorca, en la qual els demanaven “que prengau alguna exaltació i alegria de nostres recomendables actes,” just després d’afirmar “que sou fills del dit Principat e vertaders cathalans, e sempre los huns als altres havem fetes obres de pares, frares i germans” (Urgell, 103). Els mallorquins ignoraren aquestes demandes de col·laboració que, amb tota seguretat, no s’haurien presentat amb aquests termes si no es pretenia obtenir una resposta favorable. Hem de pensar que, per a l’oligarquia que controlava el govern del regne, pesava més la lleialtat al rei, i més quan només feia quinze anys que, gràcies a l’exèrcit enviat pel monarca, s’havia esclafat la revolta forana.

Anys més tard, a 1485, tornaven a ésser els jurats mallorquins qui treien novament a col·lació els lligams de nissaga entre el regne de Mallorca i Catalunya, aqueixa vegada recordant que els illencs procedien del Principat (“aquest Regne [ésser] poblat de los víceres d’aquex Principat”). Ho feren en una lletra que adreçaren als consellers de la Ciutat de Barcelona oferint-los el seu ajut amb motiu de l’aixecament remença, ja que segons els jurats de Mallorca atinent a “lo molt amor e vicinitat que és entre aquest Regne e aquexa Ciutat, y la unió de aquells, y aquest Regne [ésser] poblat de los víceres d’aquex Principat, no poden sinó pendre ab molèstia qualsevol imfortunis que en aquella se seguesquen.” Aquest oferiment tenia com a motiu que “sia pervingut a notícia nostra que vostres magnificiències starien ab molt annug y congoxa per ocasió del

²³ ARM EO 13 f. 7.

insult e comoció feta per los pagesos de remensa de aquex Principat, los quals se diu serian vinguts fins a dos legos de aquexa ciutat.”²⁴ Davant d’un alçament pagès, la solidaritat entre les oligarquies, sobretot de les urbanes, devia pesar més que les desavinences del passat: el record de la Revolta Forana encara era ben viu.

Tanmateix, tot i que els jurats mallorquins apel·laren, en la seva correspondència amb els barcelonins, als seus lligams històrics amb el Principat i a la seva procedència de Catalunya, no hem pogut documentar que, en aqueixa correspondència, fessen referència a aqueix vincles invocant la pertinença conjunta, dels cristians de Mallorca i dels de Catalunya, a la “nació catalana.”²⁵ Les referències, de caire sentimental i polític, a aqueixa “nació”, que comprenia tots els cristians catalanoparlants, són relativament freqüents a d’altra documentació mallorquina fins a mitjan segle XV, i molt més estranyes –però no inexistent– a la segona meitat de la centúria i a la primeria de la següent (Mas 2005).²⁶ En tot cas, tot i els buits documentals, resulta més que simptomàtic que en la correspondència epistolar dels jurats –que abraça el període comprès entre 1454 i 1495– no haguem pogut localitzar esments a la nació catalana. No seria gens estrany que, com en el cas valencià –estudiat per n’Antoni Ferrando, per n’Agustín Rubio (1985, 1999, 2012), per en Juan Antonio Barrio i per en Pau Viciano–, això fos el resultat de l’acreixement, durant la segona meitat de la centúria, de la ideologia particularista i, també, del reforçament de la idea de nació dinàstica. Uns

²⁴ ARM AH 683 f. 40-40v.

²⁵ Com hem argumentat en un altre treball, a partir del segle XIV es produí “la consolidació d’un nou vocabulari, majoritàriament gestada en cercles cultistes, per designar aquests diferents àmbits de pertinença, de lleialtat i de solidaritat que suposaven, en paraules d’en Pau Cateura, un «encreuament de fidelitats» (Cateura 1999). Aqueix vocabulari consistia, en gran mesura, de la recuperació de mots d’arrels clàssica, adaptats a la realitat sociopolítica del moment. Es tracta de “terra” i “pàtria” per referir-se al regne, de “poble” per referir-se als seus habitants –almanco, als no privilegiats–, de “nació catalana” per referir-se al conjunt de pobles cristians catalanòfons, i de la nació “del rei” o “dinàstica” per referir-se al conjunt del súbdits dels reis de la corona d’Aragó. Era en gran mesura un vocabulari comú amb el Principat de Catalunya i el Regne de València i, en essència, amb la majoria d’entitats polítiques i pobles de la cristiandat llatina. [...] S’ha de parar especial esment que no es tractava –tret, possiblement, de “terra” i de “poble”– d’un vocabulari emprat en els àmbits més o manco col·loquials, sinó d’una terminologia pròpia dels ambients institucionals i erudits, que conceptualitzava i polititzava, tot referint-los a una col·lectivitat, els sentiments de pertinença, de solidaritat i de fidelitat que, en altres àmbits, eren descrits de manera molt més simple: si, com es desprèn de les fonts, els cristians illencs just –o gens– alfabetitzats es definien com a mallorquins o “de Mallorques”, i es referien al seu regne anomenant-lo la “terra”, els lletraferits ho feien, de més a més, designant-lo com a “pàtria”. Si, en altres àmbits i amb d’altres finalitats, els cristians de natura mallorquins s’autoaplicaven el gentilici “català” i denominaven, simplement amb el plural “catalans”, el conjunt de pobles cristians catalanòfons, els lletraferits elaboraren, per designar la mateixa realitat, el concepte “nació catalana”, que probablement pretenia ressaltar la diversitat institucional i administrativa d’aquells pobles. Si, després de la reincorporació de Mallorca a la Corona d’Aragó, els mallorquins declaraven vehementment la seva fidelitat a la monarquia, i invocaren el títol reial durant les confrontacions bèl·liques, els erudits i escriptors feren seu el concepte de nació gestat a la cort reial, aquell que comprenia tota la Corona d’Aragó” [...] I, d’altra banda, s’ha de tenir sempre en compte que l’ús d’aquest vocabulari institucional i erudit era la plasmació terminològica de la ideologia –de vegades contradictòria, i ben sovint canviant– d’unes elits, sobretot urbanes, que es veien a elles mateixes com a les dirigents del regne, just part davall del rei.” (Mas 2015). Sobre aqueix vocabulari identitari vegeu també Mas (2014) i, per al cas del regne de València, Barrio, Rubio (2012) i Viciano.

²⁶ Vegeu-ne un exemple: na Joaneta, muller d’en Tomàs des Bac, ciutadà de Mallorca, en el seu testament de 1475 llegà 500 lliures per a la redempció de captius cristians de l’illa de Mallorca, tot precisant que, en cas que no n’hi hagués, s’havien de dedicar a redimir d’altres captius, però tot entenent aquests havien d’ésser de nació de catalans : “lego amore redempcionis captivorum christianorum insule Maioricarum si fuerint et si non fuerint aliorum captivorum de nacione tamen catalanorum, quingentas libras” (ARM Protocol notarial P-452, f. 310v). Agraesc a la Dra. Maria Barceló que m’haja proporcionat aquesta dada documental.

fenòmens que es remuntaven al segle XIV, però que s'haurien reforçat per la problemàtica del deute públic –en gran part els creditors eren nadius del Principat– i, com va esdevenir també a València, per la presa de partit dels dirigents dels regnes de Mallorca –fent costat a en Joan II– durant la Guerra Civil Catalana, cosa que, a la pràctica, va convertir els habitants de Catalunya en enemics dels mallorquins i dels valencians (Urgell; Rubio 2012).

En tot cas, no deixa de ser significatiu que, en l'únic document que he pogut localitzar en què els jurats mallorquins fan referència a una nació de la qual –segons es desprèn del context– feien part els cristians de Mallorca, aqueixa nació fos la nació “del rey” o dinàstica.²⁷ A 1459 en Gabriel Garbí, mariner de la ciutat de Mallorca, havia estat pres per la galera del genovès Perosso. Aqueix fou el motiu d'una lletra adreçada pels jurats mallorquins als valencians en què els comunicaven aqueix fet i que havien tengut notícia que alguns genovesos, que anaven amb un llaüt de l'esmentat Perosso, havien estat capturats i tancats a la presó de València. Els jurats de Mallorca demanaven als seus homòlegs valencians “que si cars serà que los dits genovesos sien concambiats o liurats al dit Perosso per altres catalans o de la nasció del molt alt Senyor Rey que stiguen presos o detenguts dins la dita galera, [...] vullau haver per recomanat lo dit Gabriel Garbí.”²⁸

D'acord amb el tenor de la carta, el mariner mallorquí era un d'aquells “catalans” susceptibles d'ésser intercanviats pels presoners genovesos –tret d'ell no es fa esment a cap altre cristià mallorquí, valencià, o de Catalunya– però allò significatiu és que els jurats mallorquins hi afegiren “o de la nasció del molt alt Senyor Rey.” A part de l'anterior, aqueix document pot servir per mostrar com els jurats de Mallorca, en la segona meitat del segle XV, es podien referir als mariners i mercaders del seu regne –no ho feien sempre, emperò– com a catalans, denominació habitual per designar tots els catalanoparlants, independentment del seu origen, en la marineria i el tràfic mercantil. Un altre cas, del mateix any: l'abril els jurats de Mallorca escrigueren al rei de Tunis per queixar-se que havien estat furtats diversos béns que el mercader mallorquí Pere Pardo tenia a l'“alfóndech o botigua dels mercaders catalans.” Concretament, els jurats mallorquins, afirmaven que:

En la vostra ciutat de Tunis alguns no tements Déu ni la correcció terrenal haurien atemptat de de fet seguit que de hora captada haurien trencades les portes del alfóndech o botigua dels mercaders catalans habitants en aquexa vostra ciutat e haurien furtades vuyt-centes sinquante dobles de una part e d'altra part un fardell de seda que eren del hon. en Pere Pardo, mercader d'aquesta ciutat e regne sots custòdia d'en Johan Giger, factor de aquell, lo qual Johan Giger stava sots salva guarda, quiatge e seguretat de vostra senyoria, axí com los altres mercaders catalans e crestians acustumen de habitar.²⁹

Tanmateix, com es pot observar en els documents citats just ara, aqueixa assumpció gentilícia, per part dels jurats de Mallorca, no era el resultat –aparent, almanco– de la voluntat de ressaltar la pertinença etnocultural, sinó que, simplement, es produïa en

²⁷ Cal tenir present, tanmateix, que a 1487 el síndic del regne, el notari mallorquí Pere Llitrà, va escriure en una lletra als jurats que: “No creguau nació al món sia tant notada d'ésser apassionada com mallorquins” (ARM AH 683 f. 162v; document donat a conèixer per la professora Maria Barceló, 2001). És la primera vegada, que jo sàpiga, que els mallorquins apareixen considerats com una nació. És ver que és indirectament, mitjançant la comparació amb d'altres, però el més significatiu és el context en què es produeix, a la correspondència mantenguda entre el síndic del regne i els jurats. Això, però, no lleva el fet que els jurats fossen únicament els destinataris de la lletra.

²⁸ ARM AH 679 f. 135v.

²⁹ ARM AH 679 f. 130v-132.

contextos en què els mallorquins eren part del conjunt de mercaders i mariners catalans. Però, tret d'aquests contextos, en el vocabulari de la correspondència dels jurats de Mallorca, el gentilici català només és emprat, en el casos que pogut documentar, per referir-se als nadius dels cristians del Principat de Catalunya. Aqueixa regionalització onomàstica³⁰ resulta particularment eloqüent en els moments de conflicte. Així s'evidencia, entre d'altres casos, a 1470, en relació a una contribució conjunta entre el Regne de Mallorca i el Principat de Catalunya debatuda a les corts. El febrer, en una lletra missiva a l'ambaixador del Regne a la Cort, els jurats afirmaven que “los nostres embaxadors may comportaren que los de Catalunya los precehissen sobre lo que los catalans dien que nosaltres hauem a contribuir ab ells.”³¹ I el maig del mateix any escrivien que “públicament s'és llegida la letra vostra tramesa al consell general, per la qual han vist los catalans haver promès a la magestat del Señor Rey ·CCL· cavalls ab condició Mallorques pach cent o ·XM· florins d'or; haiau per cert que tothom s'és spantat e tots concordés han dit que nosaltres som absents dels catalans e que per neguna via en el món s'i do loch.”³²

Aqueix, però, no va ser un dels motius més habituals de conflicte entre Mallorca i Catalunya. Hi havia un tema recurrent que va contribuir a enverinar les relacions entre el Regne mallorquí i el Principat: el deute públic que asfixiava l'economia mallorquina, en gran part en mans de creditors de Catalunya. Només com a exemple, a 1459 els jurats del regne escrivien als procuradors dels censualistes en Barcelona demanant-los que:

Attenent als grans inconvenients e sinistres seguits en los anys pessats e qui encara concorren en aquesta ciutat e regne per dar algun reparament a aquesta ciutat e habitants de aquella [el rei] ha scrit pregant-vos de sa part vullats prestar paciència e tollerar que les luïcions dels ·XM· florins que per aquesta Universitat se han de fer quascun any dels censals que los habitants d'aquexa pàtria reeben sobre aquest Regne cessan per algun temps.³³

No pens que el vocabulari que hi feren servir els jurats mallorquins fos cap equivocació: per referir-se a Barcelona, ho feren com “aquexa pàtria”, terme que en aquest context, per oposició a “aquest Regne”, vol dir “una altra pàtria”, la dels censualistes de Barcelona. Aqueix deute públic en mans de creditors de Catalunya era una causa continua de tensions i, en conseqüència, de distanciament entre el Regne de Mallorca i el Principat. En paraules de n'Àlvaro Santamaría:

El problema de la deuda exterior plantea en la primera mitad del siglo XV situaciones de tensión con Barcelona, y determina la formación en la isla de un ambiente de hostilidad hacia el Principado, que se observa en las fuentes y se manifiesta con claridad en la actitud que adopta Mallorca en momentos cruciales -por ejemplo el levantamiento catalán de 1462-1472, que es hostil. Ello con independencia de la corriente de simpatía que siempre ha existido, por fundamentarse en una comunidad de origen y cultura. [...] Para los catalanes de Mallorca, en el siglo XV, los catalanes de Barcelona eran primordialmente los acreedores (Santamaría, 45).

Aqueixa hostilitat cap als creditors de Catalunya a què es referia en Santamaría també es documenta en el llenguatge dels jurats mallorquins del darrer quart del segle. A 1481 els jurats mallorquins retreien l'animadversió –suposada o real– dels creditors

³⁰ Cal tenir present, tanmateix, que durant tot el segle XV, en la parla popular, en les ordinacions gremials vigents i en la documentació relativa a la guàrdia d'esclaus els cristians mallorquins continuaven essent anomenats –i autoanomenat-se– catalans. Sobre això, vegeu Mas (2005).

³¹ ARM AH 680 f. 39-39v.

³² ARM AH 680 f. 50v.

³³ ARM AH 679 f. 12.

de Catalunya envers el regne de Mallorca, que tendria com a motiu el fet que els mallorquins no haguessen fet costat al Principat contra el rei durant la Guerra Civil Catalana. Concretament, en una lletra missiva donada a conèixer per en Ricard Urgell, feien referència a “la voluntat dels singulars crehedors de Cathalunya, los quals fan llur instància no tant per llur interès com per lo odi, lo qual conceberen contra aquest regne per quant no volgueren obtemperar a llurs prechs e persuasions dels cathalans en les perturbacions de Cathalunya, quan levaren la obediència al senyor rey don Joan” (Urgell, 190).

En el darrer quart de la centúria les relacions entre Mallorca i el Principat de Catalunya visqueren moments molt tensos, tot i que no mancaren tampoc –com hem vist– les declaracions d’amistat i de fraternitat. Segons el mateix Ricard Urgell:

Aquest fet, encara que exposat per la font des d’un punt de vista parcial i segurament magnificat per intentar obtenir-ne profit, no s’ha de passar de llarg si tenim en compte que durant els deu anys de crisi existí, de fet, un estat de guerra entre Mallorca i Catalunya, i que la dependència financera de la primera respecte de la segona feia créixer sens dubte les tensions i ressentiments entre totes dues parts” (Urgell, 190-191).

Aqueix clima de tensió –interessat o vertader, o les dues coses alhora– es fa més que avinent en la documentació. Així, el 18 de desembre del mateix anys els jurats escrivien al rei “suplicant vostre gran excel·lència vulla per se clemència mirar la pobretat e desolació d’aquest vostre regne, lo qual continuadament és stat fidelíssimo e ha subvingut per tot son poder a les necessitats de son rey e senyor, que vostre gran excel·lència vulla guardar per les execucions instades per part dels creditors barsalonins, los quals han a nosaltres a aquest regne per los respectes prou notoris e aquest regne en odi capital.” De més a més, els jurats, per reforçar les seves súplices, recordaven al monarca “que en temps de la guerra ab los cathalans no és stade pocha ne de leuger affecte la subvenció de persones e navilis que aquest regne féu en forçar los inhobedients a reducció e axí plàcia a vostra potentíssima senyoria conservar-lo que no perescha del tot.”³⁴

Convé parar-hi esment: així com ho veien –o ho deien– els jurats mallorquins, els creditors barcelonins els tenien, a ells i al regne, “odi capital.” I l’anomenada guerra civil catalana s’havia convertit, simplement, en “la guerra ab los cathalans.”

Segurament, l’exemple més avinent d’animadversió cap als naturals de Catalunya és el contingut en un document del primer quart de la centúria següent. Hi faç referència –tot i que depassa l’àmbit cronològic d’aquest estudi– perquè, en molt d’aspectes, es pot considerar una perduració del clima que es vivia a darreries del segle XV. Es tracta de la lletra, de 8 de juny de 1517, enviada des de Gant per l’enviat del regne de Mallorca a la cort, el notari mallorquí Joan Crespí, que reproduïx la discussió que mantengué amb el regent de la Cancelleria a Mallorca, en Francesc de Gualbes. Aquest, natural de Catalunya, havia estat acusat de no respectar les franqueses del regne, fins al punt que –cosa insòlita– els jurats del Regne en sol·licitaren la destitució a 1512, la qual finalment no s’arribà a dur a terme (Juan, 16-18). En l’esmentada carta, donada a conèixer per en Pau Piferrer i en Josep Maria Quadrado (343) el notari mallorquí descriu l’enfrontament dialèctic que mantengué amb en Gualbes. En Crespí l’hauria escomès dient-li “que jamés lo regne de Malorque havia processat sino á eyl; bé es ver són stats processats dos altres catalans qui han presidit en lo regne e destrohit aquell, e que puys no convenen ab nosaltres no'ls volem en nostra companyia, e que aragonesos, valencians ni altra nació no's troba sian stats processats.” Segons en Crespí, en Gualbes “augmentant-li la

³⁴ ARM AH 682 f. 49v-50.

oradura, dix que los catalans nos havian conquistats e que los qui havian governat nos havian castigats.” El notari mallorquí li hauria respost “que deya veritat, que havian destrohit lo regne eyl y don Johan Aymerich però que los conquistadors del regne som stats nosaltres mateixos qui romanguérem en aquell.”

La narració que fa l’enviat mallorquí resulta especialment interessant perquè, a banda de revelar explícitament animadversió cap als naturals de Catalunya mostra com, en el primer quart del segle XVI, els mallorquins podien considerar Catalunya, València –i Aragó– com a nacions diferents (“aragonesos, valencians ni altra nació no's troba sian stats processats”), com el fet que es posi en paraules d’en Gualbes, que “los catalans nos havian conquistats” –referint-se als mallorquins–. Més remarcable encara resulta la resposta d’en Crespí –“que los conquistadors del regne som stats nosaltres mateixos qui romanguérem en aquell”–. Una resposta que sembla voler indicar que Crespí considerava que els veritables conqueridors del regne no havien estat els catalans –de Catalunya–, sinó els descendents dels que hi varen romandre després de la conquesta d’en Jaume I; és a dir, els mallorquins d’aleshores.

Tanmateix, convé deixar constància que en Josep Maria Quadrado (343) comentà aquest afer tot matisant: “Conviene sin embargo observar que no era constante esta antipatía de los isleños á los naturales del principado, y que las relaciones que entre unos y otros existían de origen y parentesco se estrechaban ó se ponían de punta según la utilidad ó la disposición del momento.”

d. “Los dits mals regidors”: l’elaboració d’un discurs polític contraposat als dels jurats

L’anterior obliga a plantejar-se fins a quin punt la ideologia continguda de les lletres remeses pels jurats –per exemple, pel que respecta a la hostilitat i el particularisme respecte de Catalunya– també era assumida per la resta de la població mallorquina, o almanco per capes significatives d’aquesta. Aqueix tipus de fonts, com ha advertit n’Agustín Rubio (2012), en principi només reflectia el parer i la ideologia de les elits del Regne, part damunt tot de la urbana, que dominava el Gran i General Consell.

En el cas del Regne de Mallorca, hi hagué –com a mínim– períodes que el parer i el govern de l’oligarquia urbana –i per tant, dels jurats– fou àmpliament discutit i qüestionat. Així ho demostren les reivindicacions –i el llenguatge– dels representants del forans (habitants de la ruralia mallorquina), durant la Revolta Forana, que enfrontà la majoria de la població de les viles amb l’oligarquia urbana –que era acusada de governar de manera corrupta i en benefici de la ciutat–. Segons en Josep Maria Quadrado, els forans mostraven la seva satisfacció davant els rumors segons els quals Mallorca passaria a ser governada des del Principat; en paraules d’aqueix autor, “la plebe campesina enloquecía con los rumores de que el conde de Prades tenía preso al gobernador, y que en adelante habían de ser regidos directamente por las autoridades del principado” (Quadrado, 216).³⁵

Les conseqüències de la derrota dels revoltats –i la de la duríssima repressió que patiren– encara es deixaven sentir amb força quan s’inicià la Guerra Civil Catalana. Això devia resultar ben conegut per les autoritats del Principat en un moment en el qual, tal com indiquen en Jaume Serra i Pedro Pablo Delgado, “el moviment secessionista iniciat a Catalunya els primers mesos de 1462 intentà des d’un primer moment estendre

³⁵ En Quadrado (216), per justificar aqueixa afirmació, a nota a peu de plana, afirma: “Véase lo que dijimos en la nota de la pág. 184 sobre la afinidad de Mallorca con Cataluña”. I en aquesta nota escriu: “unidad de leyes, unidad de costumbres y hasta de familias enlazaban estrechamente a la isla con con el principado” (Quadrado, 184).

el conflicte a la resta de la corona” (Serra & Delgado, 28). Els mateixos autors han argumentat, de manera més que versemblant, que l’aixecament d’un “gran aplech de pagesos” que “anaven per la Part Forane”, dirigit per el cavaller Pere Joan Albertí i pel donzell Bernat Albertí, tenia com a objectiu propalar a l’illa la postura del Principat. L’intent, però, va fracassar, a diferència del que succeí a Menorca. Però les autoritats de Catalunya i els seus partidaris mallorquins continuaren tractant que els mallorquins fessen costat a les pretensions de Catalunya. La impossibilitat d’obtenir el suport de les autoritats mallorquines, que havien pres partit, i decidit, a favor d’en Joan II, degué decidir-los a tractar de guanyar-se les simpaties dels forans i del poble baix de la ciutat. Ho feren, l’any 1465, redactant un capítols –possiblement fets a instància d’en Pere Joan Albertí– a l’efimer rei Pere, *el Conestable de Portugal*, que els aprovà el 22 de juliol de 1465 a Sant Feliu de Guíxols. El contingut dels capítols –publicats per en Jesús Ernest Martínez Ferrando a 1935, cosa que ha passat inadvertida a la historiografia mallorquina– ens interessa, aquí i ara, perquè, en paraules d’aquest autor:

Els capítols toquen tots aquells punts que poden afalagar els interessos i els sentiments dels mallorquins addictes. A més dels que formulen grans avantatges per a la situació econòmica d’aquests, hi veiem castigats la blasfèmia i el joc; denunciada l’actuació immoral dels regidors anteriors i promesa de sotsmetre’ls a procés; exclusió dels conversos en els oficis reials i comunals; prohibició de viure a l’illa jueus i moros francs; exclusió dels estrangers en els benefets eclesiàstics; retorn del convent de la Trinitat (Miramar) al poble, a fi de convertir-lo en estudi de les doctrines lul·lianes, tal com va disposar Jaume II de Mallorca; promesa de recluir els dominics, que s’havien apoderat d’aquell convent, a la vida ordenada que dictaven les normes de Roma; nomenament de Portantveus de Governador de l’illa a favor de Llorenç de Montcada, descendent d’aquells que ajudaren a expulsar els moros del país i *que moriren molt virtuosament... vivint encara per gloriosa fama*; nomenament de Lloctinent del Governador a favor de Pere Joan Albertí; restabliment del *regiment apel·lat de «sort e de sach»*; exclusió dels no catalans per al càrrec de Governador de l’Illa; consideració als mallorquins com a *catalans naturals*, podent assistir a les Corts que els catalans celebrin, etc., etc. (Martínez, 208).

Si la intenció d’aquests capítols era guanyar el suport de “lo poble de la ciutat e part forana del Regne vostre de Mallorques” –suposadament, se presentaven en el seu nom– es podrien considerar la mostra de l’existència en aqueixes capes de la població –o una fracció significativa d’aquestes– d’un estat d’opinió ben diferent al de l’oligarquia urbana que controlava el Gran i General Consell i la Juraria, i que, en molts d’aspectes, s’acostaria –probablement aqueixa era la intenció– a les pretensions dels forans a la revolta. En el preàmbul dels capítols s’atribueix la decadència del regne al mal govern dels Trastàmara – “lo dit rey Joan e sos predecessors immediats fins al rey en Martí de recolenda memòria”– i a l’increment de la fiscalitat que haurien imposat:

Certs e indubitats de la iniusta mala e perversa detenció, domini e senyoria del rey Joan de Navarra qui, com fossen dubtosos e sospitosos de aquella, la prava, iniqua, viciosa e de malíssimo exemplar tractació, regiment e administració que lo dit rey Joan e sos predecessors immediats fins al rey en Martí de recolenda memòria, e los oficials de aquells han donats, fets, tractats e deduïts a efecte per ambicio de monedes, riqueses, havers, adquisicions de dominis, iurisdiccions e potestats per les quals han reduït aquell Regne e Illa que solia fer trahutar lo rey de Tunic; e la terra barbàrica, a ell per impòsits de drets exaccions vectigals e pagaments inmoderats, desordonats e extraordinaris, e per les ocupacions, e robatoris que sots títol e color de remuneracions, endreces del dit Regne e altres

vies, formes, pràctiques, e maneres, redundants en grans dans, enormíssima lesió e final destrucció del dit Regne, de la república de aquell, e dels poblats e pobladors, perpètua servitut e captivitat en tanta pobresa, penúria, egestat e misèria que no han mes de les persones vuy a perdre, causaria crèdit en ells no haver iust domini (Martínez, 209).

També es responsabilitza, en el preàmbul i en un dels capítols, de la decadència del regne als que exerciren càrrecs en l'administració pública de manera corrupta –els “mals regidors”– i, d'altra banda, s'hi recalca, amb un llenguatge consemblant al de les lletres dels jurats de 1403 i de 1435 –que hem comentat més amunt– que en Pere de Portugal era descendent d'en Jaume I, del rei que havia conquistat Mallorca “de mans e poder de moros” i que el cedí “als poblats e pobladors franch, quití, libert e immune”:

No's obliden o ometen pensar emperò en aquella justícia que a vostra alta Senyoria la divina clemència ha volguda administrar, e reduint en lo ceptre del qual indogudament impertinent e injusta la Maiestat vostra era privada, la excel·lència de vostra Senyoria vol posseescha aquell e haver no dubtosa speranza per vostra excel·lència, decendent de aquella clara casa del molt alt e molt excel·lent rey en Jaume, de memòria immortal, qui lo dit Regne e Illa de mans e poder de moros ab molta efusió de sanch, devastació de peccúnies e perdició de cossos de persones conquistà e conquistat donà e otorgà aquell als poblats e pobladors franch, quití, libert e immune. Lo qual après per los dits mals regidors és stat tant empenyorat, deslibertat, defraudat e del tot captivat” (Martínez, 209-210).

Quant al contingut dels capítols, resulta remarcable que s'hi recalcàs que els governadors de l'illa havien de ser natus del Principat de Catalunya, que es proposàs la creació del càrrec de portaveu de governador i capità de la Part Forana –càrrec que hauria de recaure en Pere Joan Albertí–, fer jurar “tots los privilegis, franqueses, libertats e bons usos, immunitats e altres qualsevol drets de la pàtria”, i que el càrrec de governador hagués de recaure en don Llorenç de Montcada, “per tal com part de aquells dels quals és descendent e ha treta naxença ajudaren despullar los moros de la dita illa e aquella conquistar e sostmetre a la casa de Aragó, et novissime, per servey de nostre Senyor Déu, augmentació de la Christiandat, e ampliació de la senyoria e potestat de la casa de Aragó moriren en la dita illa molt virtuosament e en actes de armes, vivint encara per gloriosa fama” (Martínez, 213). Com és evident, la redacció d'aqueix capítol pretenia justificar la proposta per al càrrec d'en Llorenç de Montcada –del qual s'afirma que era “afectat a la vostra Maiestat de vostra Senyoria molt”– pel fet d'ésser descendent dels Montcada –en Guillem i en Ramon– que moriren a 1229 durant la conquesta de l'illa. Una petició que no tendria sentit si el record dels Montcada –transmès, sens dubte, per la festa de l'Estendard i per la lectura del Sermó de la Conquesta– no fos encara ben viu.³⁶

Però, en relació a la qüestió que ens ocupa, el capítol que demostra una ideologia contraposada a l'oligarquia urbana és aquell que exposa que els cristians mallorquins eren “cathalans naturals”, que el regne de Mallorca era “dit part de Cathalunya”, i en què es recordava que els mallorquins, en les corts generals, havien estat “haüts e reputats per cathalans.” Atenent a l'anterior, s'hi sol·licitava que els mallorquins haguessen d'assistir a les corts de Catalunya i que a Mallorca s'hi aplicàs la legislació del Principat:

E més, com los Mallorquins e poblats en aquella Illa sien cathalans naturals e aquell Regne sia dit part de Cathalunya e en altra temps en Corts generals sien

³⁶ Sobre la festa de l'Estendard, vegeu Quintana.

hauts e reputats per catalans: vos plàcia per remoure dubte sien haüts per naturals catalans e's puixen alegrar axí com a indubitats catalans de oficis e beneficis del nostre Principat de Catalunya, e hagen a entrevenir en Corts als catalans celebradores, e's hagen alegrar e observar les constitucions generals de Catalunya, privilegis, e usatges de la ciutat de Barchinona. - Plau me. (Martínez, 216).

Aqueix capítol –si s'hagués duit a terme– haguera suposat l'associació de Mallorca al Principat de Catalunya, però també una limitació evident del poder de l'oligarquia ciutadana sobre de la Part Forana. Més que la vindicació de la catalanitat dels mallorquins –explícita, d'altra banda, al redactat– sembla que la intenció dels redactors del capítol era precisament aqueixa, limitar el poder dels jurats de la ciutat, sobretot a la Part Forana, tot i que fos a costa de minvar l'autonomia del regne. Es tractava d'una aspiració consemblant a la dels forans durant la revolta, però que anava molt més enllà.

Sembla clar que aquests capítols varen circular per Mallorca i que foren ben coneguts per les autoritats. Així ho indica la redacció, el lloc de signatura (Sant Feliu de Guíxols) i la data (22 de juliol de 1465), idèntics, tret de la diferència d'un segle, a l'anomenat privilegi de Sant Feliu de Guíxols, atribuït a en Pere el Cerimoniós. N'Antonio Planas (1999-2000, 115-117) ja va advertir que aqueix privilegi possiblement era fals, tot argumentant que no s'havia conservat l'original, que diversa documentació contravenia allò indicat en aqueix privilegi i que no va ser copiat en el Llibre de Sant Pere –un còdex en què es recopilen els privilegis del regne– fins la segona meitat del segle XV, en una data compresa entre 2 de gener de 1459 (data del document precedent) i 1476 (data en què va cessar l'arxiver que hauria fet la còpia del privilegi). Tot això em fa pensar que el text que va ser copiat va ser el capítol concedit per en Pere de Portugal i que, per donar-li legitimitat, li canviaren la data (22 de juliol de 1465), fent-la retrocedir en un segle (22 de juliol de 1365), cosa que, a la pràctica, implicava atribuir-lo a en Pere el Cerimoniós. Dit això, la qüestió és per què s'hauria ordenat la recopilació d'un capítol que no va tenir mai vigència i que, si s'aplicava, podia amenaçar el poder del patriciat urbà i la mateixa autonomia del regne. La intenció, molt probablement, era aconseguir que el regne de Mallorca se beneficiàs de la legislació i de les concessions efectuades al Principat de Catalunya que poguessen resultar útils per als habitants del regne de Mallorca. Així hauria esdevengut a 1511,³⁷ quan els mallorquins aconseguiren que en Ferran el Catòlic els fes extensiu, en un privilegi que sembla fer referència clarament al del rei Pere, els avantatges concedits als habitants del Principat, tot argüint que els habitants de Mallorca “se'n alegren de totes les favors i prerrogatives atorgades al nostre Principat de Catalunya i amb les constitucions y capítols de cort de Catalunya, se governen y viuen y són reputats per catalans” (Piña 1993, 107).

³⁷ No va ser l'única ocasió que els mallorquins invocaren aquest privilegi –i el de 1511– amb finalitats consemblants. Per exemple, el 22 de gener de 1612 els jurats escrivien al rei indicant que els “naturals de est regne, que són vertaders catalans y part de Catalunya, conforme los privilegis que ab estaran los quals gossen de tots los officis y beneficis que gossen los propis catalans y asò stà vuy en observantia” (ARM AH 705 f.111). I el 20 de març de 1613 sol·licitaren al rei que els confirmàs expressament aquests privilegis –que atribuïen equivocadament al rei Jaume: “Per lo Sereníssim señor Rey Don Jaume, de felice recordatió y memòria, en son privilegi despatchat a 22 de juliol de 1365 fonch concedit al regne de Mallorca y los habitadors de aquell fossen tinguts per naturals del principat de Catalunya entrevinguessen en corts si volien y gosassen de tots los privilegis usatjes e constitucions de Catalunya, lo qual fonch després confirmat per altres señors reys y en particular per lo sereníssim señor Don Ferrando, de bona memòria, ab son privilegi despatchat a 27 de mars 1511” (ARM AH 705 f.120-120v).

Recapitulació

Tot l'exposat fins ara ha permès comprovar que el discurs identitari i polític dels jurats de la ciutat i del regne de Mallorca –vehicle dels interessos de la majoria del patriciat urbà– no va reflectir –sempre, almanco– el del conjunt de la població. No reflectia, evidentment, el posicionament de partidaris mallorquins del Principat de Catalunya en la Guerra Civil Catalana, ni probablement el de la majoria de les capes dirigents –i potser, de la població– de la Part Forana. Si el discurs dels jurats es basava en el particularisme i es caracteritzava per la conflictivitat –intermitent o aguda– amb les altres universitats i, sobretot, amb Barcelona i Catalunya, el que elaboraren els seus oponents illencs durant la Guerra Civil Catalana es basava sobretot en la voluntat d'acabar amb la corrupció dels càrrecs públics i, d'altra banda, en l'afirmació en els vincles, identitaris i històrics, entre Mallorca i Catalunya, i en la voluntat d'associar el Regne al Principat. Però allò realment significatiu és la capacitat que demostraren aquests darrers d'articular un discurs alternatiu al del poder i que, com a tot discurs –com també el dels jurats–, devia tenir partidaris i duia endarrer d'aconseguir el suport.

Obres citades

- Barceló i Crespi, M. *Els Llitrà. Una nissaga de notaris a la Mallorca baixmedieval*. Mallorca: Lleonard Muntaner, 2001.
- . "Correspondència entre els jurats de Mallorca i els consellers de Barcelona en temps de Joan II i Ferran el Catòlic." En M. Sánchez Martínez et al. *A l'entorn de la Barcelona medieval: estudis dedicats a la doctora Josefina Mutgé i Vives*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2013. 39-54.
- Barrio Barrio, J. A. "'Per servey de la corona d'Aragó.' Identidad urbana y discurso político en la frontera meridional del reino de valencia: Orihuela en la Corona de Aragón, Ss. XIII-XV." *Hispania. Revista Española de Historia* 238 (2011): 437-466.
- Baydal Sala, V. "La xarxa epistolar del Consell municipal de Barcelona, 1433-1550." En *XI Congrés d'Història de Barcelona. La ciutat en xarxa*. Barcelona: Electronic publishing, 2009. 1-21.
- . "Les relacions epistolars de les ciutats de Barcelona, València i Palma entre els segles XVI i XVII (c. 1510 - c. 1630)." *SCRIPTA, Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna* 1 (2013): 105-136
- . "El género epistolar en las escribanías municipales de Valencia y Barcelona (siglos XIV-XVI)." En V. J. Escartí coord. *Escribir y persistir. Estudios sobre la literatura en catalán de la Edad Media a la Renaixença*. Los Angeles/California/Buenos Aires: Argus-a, 2013. Vol. I: 60-80.
- Cateura Bennàsser, P. "Sobre l'encreuament de fidelitats en el regne de Mallorca medieval." *Mayurqa. Revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts* 25 (1999): 177-186.
- . *El regne esvaït: desenvolupament econòmic, subordinació política, expansió fiscal (Mallorca, 1300-1335)*. Palma: El Tall, 1998.
- Ensenyat Pujol, G. "Humanisme i Renaixement a Mallorca: noves dades, nova periodització." *eHumanista/IVITRA* 1 (2012): 99-127
- Ferrando, A. *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*. València: Universitat de València, 1980.
- Ferrer i Mallol, M. T. "Les dissensions pel govern de Mallorca (1401-1404). Una intervenció pacificadora de Barcelona." *Randa* 65 (2010): 73-94.
- Juan Vidal, J. "El regne de Mallorca en temps de Carles V: balanç i perspectives." *Mayurqa. Revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts* 26 (2000): 11-56.
- . *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca (siglos XV-XVII)*. Palma: El Tall, 1996.
- López Bonet, J. F. "La revolta del 1391. Efectivament, crisi social." En *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, Comunicacions, I*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1989. 111-123.
- Madurell i Marimon, J. M. *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1963.
- Martínez Ferrando, J. E. "Uns capítols atorgats als mallorquins per Pere, conestable de Portugal, 'rei intrús' de Catalunya." *Analecta sacra tarraconensia. Revista de ciències historicoeclesiàstiques* 11 (1935): 203-217.
- Mas i Forners, A. *Esclaus i catalans. Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*. Palma: Lleonard Muntaner, 2005.
- . "Crisi, canvi polític i transformacions identitàries a la cristiandat llatina i la seva manifestació a Mallorca durant el segle XIV." En M. Cerdà, A. Juan & T. Sabater

- coords. *Crisi: decadència o transformació? Problemàtiques i contextos a la baixa edat mitjana*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2014 (ebook).
- . *Llengua, terra, pàtria i nació. L'evolució de la consciència lingüística i etnocultural entre els cristians del Regne de Mallorca (segles XIV-XVII)*. Palma, 2015 (en premsa).
- Morro Veny, G. *Mallorca a mitjan segle XV. El Sindicat i l'alçament forà*. Palma: Universitat de Barcelona, 1997.
- . *L'Alçament Forà*. Palma: El Tall, 1998.
- . *Història de les dissensions civils a la Mallorca baixmedieval (1350-1550)*. Palma: Documenta Balear, 2012.
- Piferrer, P. & J. M. Quadrado. *Las Islas Baleares*, Palma: Establecimiento Tipográfico-Editorial de Daniel Cortezo y C^a, 1888.
- Piña Homs, R. *El derecho histórico del reino de Mallorca*, Palma: Cort, 1993.
- . *Obra dispersa. Corona de Aragón. América Hispana*. Palma: Leonard Muntaner, 2007.
- Planas Rosselló, A. *El Sindicat de Fora: corporación representativa de las villas de Mallorca (1315-1834)*. Palma: Miquel Font, 1995.
- . "La Sucesión intestada de los impúberes y la supuesta aplicación de las Constituciones de Cataluña en Mallorca. Reflexiones en torno a un pleito en 1375-1378." *Ius Fugit. Revista Interdisciplinar de Estudios Histórico-Jurídicos* 8-9 (1999-2000): 95-123.
- . "La participación del reino de Mallorca en las Cortes Generales de la Corona de Aragón." *Ius fugit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos* 10-11 (2001-2003): 763-771.
- . "La pervivencia del derecho mallorquín tras los decretos de Nueva Planta", *Ius fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón* 13-14 (2004-2006): 409-437.
- Quadrado, J. M. *Forenses y ciudadanos. Historia de las disensiones civiles de Mallorca en el siglo XV*. Palma: Govern Balear, 1986 [1a ed. 1894].
- Quintana Torres, A. *La Festa de l'Estendard. Cultura i cerimonial a Mallorca (segles XIV-XX)*. Catarroja/Barcelona: Afers, 1998.
- Rosselló Vaquer, R. "Correspondència entre els consellers de Barcelona i Menorca (segles XV-XVI)." *Estudis baleàrics* 27 (1987): 39-54.
- Rubio Vela, A. *Epistolari de la València medieval*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1985.
- . *Epistolari de la València medieval (II)*. València/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- . *El patriciat i la nació. Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*. Castelló/Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012. 2 vols.
- Santamaría, Á. "El reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV." En *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Palma: Diputación Provincial de Baleares, 1955. Vol I: 13-183.
- Serra i Barceló, J. & P. P. Delgado Alemany. "La conspiració d'Inca de 1463." En *III Jornades d'Estudis Locals. Inca 24 i 25 de maig 1996*. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996. 27-45.
- Urgell Hernández, R. *El Regne de Mallorca a l'època de Joan II. La Guerra Civil Catalana i les seves repercussions*. Mallorca: El Tall, 1997.

Viciano, P. “Sobre la nació (medieval) dels valencians. Unes reflexions a propòsit d’*El patriciat i la nació* d’Agustín Rubio Vela.” *Afers: fulls de recerca i pensament* 77 (2014): 243-252.